

DEMOKRAT PARTİ'NİN DEMOKRASİ SÖYLEMİ

Dr. Pınar Kaya Özçelik

Pamukkale Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Özet

Bu makalenin konusunu, 1945-1960 tarihsel aralığında Demokrat Parti'nin demokrasi söylemi oluşturmaktadır. Bu ekseninde, Demokrat Parti'nin demokrasi söylemindeki değişim ve dönüşüm ışığında üç ayrı evre tespit edilmiştir. Birinci evreyi Demokrat Parti'nin muhalefette bulunduğu 1945-1950 dönemi oluşturmaktadır. Bu evrede Demokrat Parti'nin demokrasi söylemi, demokrasinin geliştirilmesi ve temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi talepleri üzerine kuruludur. 1950-1954 tarihsel aralığını kapsayan ikinci evrede ise, muhalefet yıllarının demokrasi söyleminin hızını kesmeye başladığı ve giderek demokrasinin ve bu ekseninde temel hak ve özgürlüklerin sınırlarının çizilmeye başlandığı bir dönemdir. Üçüncü evre ise, 1954-1960 tarihsel aralığını kapsamakta ve Demokrat Parti'nin demokrasiden uzaklaştığı ve otoriter bir yönetim kurduğu bir sürece tekabül etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi söylemi, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, tek parti dönemi, siyasal iktidar mücadelesi.

The Democracy Rhetoric of Democrat Party

Abstract

The topic of the article is the democracy rhetoric of the Democrat Party during the period 1945-1960. In this context, three different separate phases have been identified in the light of the evolution and transformation of democracy rhetoric of Democrat Party during years. The first phase is covered by the years 1945-1950, when Democrat Party was in opposition. In this phase, the rhetoric of democracy was based on the idea of to strengthen democracy and to improve fundamental rights and freedoms. In the second phase covering the period 1950-1954, the rhetoric of democracy was started to slow down and the limits of the fundamental rights and freedoms began to determined in this context. The third phase covering the years 1954- 1960 reflects a period when Democrat Party moved away from democracy and established an authoritarian governance.

Keywords: Democracy words, Democrat Party, Republican People's Party, single party period, political power struggle.

Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi

Giriş

Bu makalenin konusunu, Türkiye'de çok partili siyasal rejime geçilmesi ile birlikte, keskinleşen siyasal iktidar mücadelesi ışığında Demokrat Parti'nin demokrasi söylemi oluşturmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın sonucunda Almanya'nın ve bir ideoloji olarak Nazizimin mağlubiyeti ve A.B.D ile S.S.C.B'nin galibiyeti, demokrasinin uluslar arası platformda ivme kazanmasına neden olmuştur. Söz konusu süreç, Türkiye'de de hemen yansımaları bulmuş, CHP'nin 1946 yılında yapılan Yedinci Büyük Kurultayı'nda nazizmin kırıntılarıyla bezeli Tek Parti rejiminin sonu ilan edilmiş ve demokrasi siyasal söylemde yerini almıştır. Demokrat Parti'nin kurulduğu 1946 yılından iktidara yükseldiği 1950 yılına kadar CHP ile DP arasındaki siyasal iktidar mücadelesinde, Demokrat Parti'nin siyasal söyleminin merkezi temasını demokrasi oluşturmaktadır. Bu süreç, tersine çevrilmiş olarak, Demokrat Parti'nin tek başına iktidarda bulunduğu 1950'den 1960 yılına kadar devam etmiştir. Fakat bu sefer, demokrasi söylemi başta CHP olmak üzere muhalefet partilerinin siyasal söyleminin merkezine oturmuş, Demokrat Parti ise, giderek demokrasinin sınırlandırılması söylemine kaymıştır. Demokrat Parti'nin 1946-1960 yılları arasındaki demokrasi söylemine bir bütün olarak bakıldığında, üç ayrı evre tesbit edilmektedir. Partinin kurulduğu 1946 yılından 1950 yılına kadar muhalefette kaldığı yıllar, partinin demokrasi söyleminin en gelişkin ve ileri olduğu tarihsel aralıktır. Ayrıca Demokrat Parti'nin 'demokratlığından' bahsedilebilecek olan yine bu birinci evredir. İkinci evre, 1950-1954 yıllarıdır. Bu evrede, birinci evredeki, Demokrat Parti'nin 'demokrasi mücadelesi'nin hızını kestiğini ve bu yöndeki ürkek ve tedrici adımlara rağmen giderek demokrasinin sınırlarından söz edilmeye başlanmıştır. 1954-1960 tarihleri arasında kapsayan üçüncü evre ise, Demokrat Parti'nin giderek otoriteryan bir yönetim kurmaya başladığı, demokrasiden giderek

uzaklaştığı, sınırlarının çizildiği ve partinin demokrat vasfını yitirdiği bir döneme tekabül etmektedir.

1. Sınıfsal Arkaplan

Türkiye’de ‘demokrasi mücadelesi’, iç ve dış dinamiklerin bir bileşkesinin ürünüdür. Tek parti rejiminin sonlandırılmasında ve bu doğrultuda çok partili siyasal rejime geçilmesinde, CHP iktidarının yaşadığı hegemonya ve temsil bunalımının önemli oranda belirleyiciliği söz konusudur. Bu doğrultuda, iç dinamikler bağlamında, demokrasiye geçiş sürecinin gerisinde, iktidar bloku içerisindeki çelişkilerin derinleşmesinin ve iktidar bloğunun dağılmasının yattığı söylenebilir. İktidar partisi olarak CHP’nin, II. Dünya savaşı ile başlayıp 1950 yılına kadar süren bu ciddi hegemonya ve temsil bunalımının nedenleri, sadece savaş dönemindeki tasarruflarının ürünü olmayıp, aynı zamanda, savaş öncesindeki açık tercihlerinin de bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

Sanayi sermayesinin geliştirilmesi misyonunu üstlenen CHP, savaş öncesinde çeşitli politikalarla sanayi burjuvazisini geliştirmeye çalışmıştır. Bu süreçte devlet müdahalesi ile başlayan ithal ikameci sanayileşme politikalarının neticesinde, sanayi burjuvazisi gelişmeye başlamıştır. Devletin bu misyon doğrultusundaki çabaları çok geçmeden ticaret ve tarım burjuvazisinin kesimsel çıkarlarıyla çatışmaya başlamıştır. Örneğin Tezel (2002:251), devletçi ithal ikamesi çabalarının, daha önce mamul mallar ithalatıyla doyurulan iç piyasanın önemli bir bölümünü, yeni kurulan imalat sanayi işletmelerine yönelttiğini ve bu durumun, dış ticaretle uğraşan tacirlerin Türk ekonomisi içinde mübadele sistemi içindeki iktisadi gücünü görel olarak zayıflattığını belirtmektedir. Ona göre, devlet kapitalizmi aracılığıyla, daha çok bütünleşmiş bir sanayi ekonomisi kurma girişimi, o döneme kadarki varlık nedeni, iç bütünleşmesi oldukça cılız olan Türk ekonomisini, tarım ürünleri ihracatı ve mamul mallar ithalatı ile dünya ekonomisinin metropollerine bağlamak olan ticaret çevrelerinin alışkanlıklarına yönelik bir tehdit görünümündedir. Devletçi uygulamalar nedeniyle kamu kesiminin dış ticarete ve özellikle ithalattaki payı büyümüş, devletin daha önce özel şirketler aracılığıyla yaptığı ithalatın bir bölümünü kamu kuruluşları aracılığıyla yapılmaya başlanmış ve bu süreç de ticaret sermayesinin gücünü zayıflatmıştır.

II. Dünya Savaşı’nın belirleyiciliği altında, Türkiye’de baş gösteren savaş ekonomisi koşulları,¹ iktidar bloku içindeki sınıf fraksiyonları arasındaki

¹ Köymen (2008:132–134), 1938–1945 arasındaki savaş ekonomisi koşullarının genel olarak sermaye birikimini, özellikle de tarımdan kaynaklanan sermaye birikimini

çelişkilerin yoğunlaşmasına yol açmıştır. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, devlet eliyle yürütülen bu ithal ikameci sanayileşme politikalarının kesintiye uğramasına neden olmuştur. Özellikle ihracat ve ithalatta yaşanan tıkanıklıklar, savaş koşullarında bu politikaların sürdürülmesini büyük ölçüde zorlaştırmıştır. Buna karşılık, savaş ekonomisinin yarattığı kaotik ortamda, spekülasyon kazançlarını artıran ticaret ve tarım burjuvazisi, savaşın rantını toplayarak hızla zenginleşmiştir. Savaş ekonomisi, bütün ağırlığını ise, özellikle emekçi kesimler ve sabit gelirli toplumsal kesimler üzerinde hissettirmiş, savaşın maliyetini yine büyük ölçüde söz konusu bu kesimler üstlenmiştir. Emekçi kesimler, artan vergiler ve yükümlü kıldıkları angaryalar nedeniyle, çok zor şartlar altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Savaş döneminde artan karaborsa ve ihtikâr süreci, siyasal iktidarın ciddi anlamda müşkül duruma düşmesine neden olmuş, temel tüketim mallarında yaşanan kıtlık ve artan enflasyon, geniş halk kesimlerini sefaletle sürüklerken, tarım ve ticaret burjuvazisi ise bu süreçten ciddi oranda rant elde etmiştir. Bu durum ise siyasal iktidarın (CHP hükümetinin) bu kesimlere tavır almasına neden olmuştur. Zira savaş döneminde CHP hükümeti, sık sık ticaret ve tarım burjuvazisinin spekülasyon kazançlarını eleştirmiş ve sorumsuzluklarından yakınmıştır. Örneğin dönemin Ticaret Bakanı, 1940 yılında, tacirlerin, ihracatta olduğu kadar ithalatta da memleketin yüksek menfaatlerinin bekçisi olan hükümetin takip ettiği siyasetin sadık mümessili olmak zorunda olduğunu vurgulamış ve zamanın ikili ticaret anlaşmalarının bünyesinin ihracat ve ithalatın... en ehemmiyetlilerinin devletleştirilmesine çok müsait olduğunu hatırlatarak, örtük bir tehditte bulunmuştur. Aynı şekilde yine dönemin başbakanı Refik Saydam da, "tüccarın kendi normal yaşamasını kendisi... takdir ve temin... etmezse, tüccarın tamamen toplumun içersisinden çıkarılması lazım gelen bir unsur olduğunu" söylemiştir. Yine Saydam, 1941 yılında mecliste yapmış olduğu konuşmada da, ithalatçı tüccarlardan şikayeti olduğunu, vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini, onun fevkinde umumi menfaatin hâkim olduğunu anlatmaya çalışacağını, fakat bunda başarılı olamaması halinde ithalatı yalnız devlete inhisar ettirmek teşebbüsünde bulunacağını belirtmiştir (Kuruç, 1963: 65-66; aktaran Tezel, 2002:261). Siyasal iktidarın bu hoşnutsuzluğuna verilebilecek diğer bir örnek ise, 1942 yılında İnönü'nün meclis açılış nutkunda sarfetmiş olduğu sözlerdir:

---

hızlandırdığını belirtmektedir. Ayrıca cumhuriyetin kuruluşundan itibaren işçilerden ve köylülerden vergi, fiyat ve ücret politikalarıyla büyük toprak sahibi ve tüccarlara kaynak aktarımının gerçekleştirildiğini belirtmektedir.

Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası... Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metası yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar... büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar... Ticaretin ve iktisadi faaliyetin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanımıyoruz (İnönü, 1946: 370-371; aktaran, Tezel, 2002:261).

Savaş ekonomisi koşullarında, mali ve iktisadi bir darboğaza sürüklenen siyasal iktidar, emekçi toplumsal kesimlerin savaş ekonomisinin bütün ağırlığını sırtlamalarına karşılık, ticaret ve tarım burjuvazisini hızla zenginleştiren spekülasyon kazançlarının, toplumsal formasyonun bütünlüğünü tehdit etmeye başlamasıyla sürece müdahale etmeye çalışmış, savaşın maliyetini tüm toplumsal kesimlere yayma ve bu ekseninde özellikle savaşın rantını toplayan ticaret ve tarım burjuvazisinin bu spekülasyon kazançlarını vergilendirmeye amacıyla, bir dizi iktisadi politikayı hayata geçirmiştir. Bu ekseninde Milli Koruma Kanunu,² Toprak Mahsülleri Vergisi ve Varlık Vergisi'ni yürürlüğe sokmuştur. Fakat uygulamada bu politikalar, her ne kadar bütçe açıklarını gidermek ve bozulan gelir dağılımı yeniden düzenlemek adına³ çıkarılsa da uygulamada amacından sapan sonuçlara yol açmış, krizin hafifletilmesi bir yana siyasal iktidarın meşruiyetini ciddi anlamda sarsarak, hegemonya ve temsil bunalımının derinleşmesine neden olmuştur. Söz konusu politikalar, iktidar blokunun çözülüşüne ivme kazandırırken, fraksiyonlar arasındaki çelişkilerin derinleşmesine yol açmıştır. İktidar bloku içerisindeki çelişkilerin derinleşmesi, esas olarak, savaş ekonomisi koşullarında, bürokrasinin sermaye birikimini koruma altına almak ve bu doğrultuda burjuvazinin uzun vadeli çıkarlarını gözetme misyonu ile burjuvazinin savaş ortamının spekülasyon koşullarından beslenen kısa erimli çıkarlarını

2 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu'nun Tezel (2002: 259-260), özellikle ticarete millileştirmeye yönelik eylemleri ima ettiğini belirterek, kanunun çıktığı yılda ithalatçı ve ihracatçıları denetlemeye ve dış ticaretin bir bölümünün bazı kamu kuruluşları aracılığıyla yapılmasına yönelik kararların alınmaya başlandığını ifade etmektedir. Örneğin 1941 yılında Ticaret Vekaleti'ne bağlı İaşe teşkilatı ve ayrıca Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi kurulmuştur.

3 Örneğin Varlık Vergisi'nin neticesinde, Saraçoğlu kurduğu ikinci hükümet döneminde 17.03.1943 tarihinde şu sözleri söyleyecektir: "Bu vergi bugüne kadar hazineye 225 milyon lira verdi. Bu vergi sayesinde ufuktaki kara bulutlar dağıldı. Bu vergi sayesinde maliyemiz genişledi. Hesapsız ve zararlı sarfolunan bir çok para, yerinde olarak, pazardan çıkarıldı. Emisyon miktarı artırılmadı... Böylece Türk parası hiç bu kadar sağlam olmadı ve böylece paramız çok memlekette gıpta uyandıracak bir duruma yükseldi"(Öztürk, 1968: 271-2729).

gerçekleştirme arzusunun çelişmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Söz konusu bu çelişki ise, sermayenin uzun erimli çıkarları adına hareket eden CHP'nin, toplumsal formasyonun bütünlüğünü ve birliğini koruma ve sermaye birikimin güvence altına alınması adına, üretimin toplumsal koşullarının sağlanması ve yeniden üretiminin gereklilikleri karşısında uygulamaya çalıştığı söz konusu bu politikalarla birlikte giderek keskinleşmeye başlamıştır. Uygulanmaya çalışılan politikalar, özellikle ticaret ve tarım burjuvazisinin, kesimsel çıkarlarını aşmaya başladığında ise, siyasal iktidar mücadelesi şiddetlenmiş ve CHP'yi siyasal iktidardan uzaklaştıracak olan iktidar bloku içindeki çatışmanın piminin çekilmesine neden olmuştur. Bu çatışmanın en açık tezahürünü ise, şüphesiz Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu oluşturmaktadır. Savaşın bitmesine rağmen İnönü'nün ağırlığını koymasıyla yürürlüğe konulan söz konusu bu kanun, iktidar bloğu içerisindeki sınıf fraksiyonları arasındaki çelişkiler doğrultusunda, siyasal iktidar mücadelesinde, tarım ve ticaret burjuvazisinin iktisadi alanda güçlenmelerine paralel olarak, siyasal alanda da etkinlik kazanma, hükümetin siyasal ve iktisadi politikalarını yönlendirme ve etkileme arzularının farkındalığından kaynaklanan bir bilinçle, söz konusu fraksiyonların dizginlenmesi,⁴ özellikle büyük toprak sahiplerinin, topraklarını müsadere etme yetkisinin ele geçirilerek iktisadi güçlerinin kırılıp, denetim altına alınmaları ve böylelikle siyasi nüfuzlarının azaltılması amacına⁵ hizmet ettiği söylenebilir. Ayrıca söz konusu kanunun, iktidar bloku içerisindeki çatışmanın şiddetlenmesiyle derinleşen, CHP iktidarının aşınan meşruiyetini onarma ve özellikle savaş ekonomisi karşısında ağır külfetler yüklenen köylülüğün desteğinin sağlanarak, iktidar mücadelesinde saflarını sıklaştırma arayışına tekabül ettiği söylenebilir. En uç noktasını Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun oluşturduğu söz konusu politikalar dizgesi, CHP'yi temsil krizini derinleştirmiş ve özellikle tarım ve ticaret burjuvazisinin, artık CHP'yi kendi kesimsel çıkarlarının sözcüsü olarak görmemelerine neden olarak, yeni bir siyasal örgütlenme içerisine girmelerine yol açmıştır.

4 Timur (2001: 230), iktidarın, çeşitli politikaları ve bu doğrultuda çıkarılan kanunlar neticesinde özellikle egemen sınıf içerisindeki, ticaret ve sanayi çevrelerinden kaynaklanan sert muhalefeti kırmanın bir yolu olarak, 1943 başlarında kabul edilen Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu ile, bu sınıfları yeni bir örgütlenme biçimine tabi kılarak kontrol alma çabası içerisine girdiğini vurgulamaktadır.

5 Timur (2001: 222), Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun, her şeyden önce büyük toprak sahiplerinin iktisadi ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan siyasi gücüne karşı yönelmiş bir kanun olduğunu belirtmektedir. Ahmad da (1992: 24-25), kanunun temel hedefinin, toprak ağalarının siyasi ve ekonomik gücünün zayıflatarak devletin güçlendirilmeye çalışılması olduğunu söylemektedir.

Türkiye’de rejim değişikliği ve bu ekseninde Demokrat Parti’nin doğuşu, bu iç dinamiklerin ve dış konjonktürün bileşkesi altında görece sorunsuz biçimde gerçekleşmiştir.⁶ II. Dünya Savaşı’nın belirleyiciliği altında uluslararası konjonktürdeki gelişmeler de, ‘‘demokrasi’’ye geçişe önemli ölçüde ivme kazandırmıştır. Denilebilir ki, Türkiye’de söz konusu dönemdeki rejim değişikliğinin gerisindeki temel itkilere biri de, ticaret ve tarım burjuvazinin kesimsel çıkarları ve bunun sözcüsü olan Demokrat Parti’nin politikaları ile II. Dünya Savaşı’nın galiplerinden biri olan ABD’nin çıkarları arasındaki koşutluktur. Çıkarlardaki bu tekabülüyetin yanı sıra, tek parti iktidarının, hem savaş ekonomisinin neden olduğu bütçe açıklarını finanse edebilmek hem de savaş sonrasında izleyeceği kalkınma politikalarını yürütmek için, gereksinim duyduğu mali kaynak ihtiyacı, Türkiye’nin, A.B.D’nin önderliğine soyunduğu ve temel parametrelerini ise serbest pazar ekonomisi ve demokrasinin oluşturduğu uluslararası ekonomik ve siyasal düzene⁷ eklenmesine ivme kazandırmıştır. Mali ve iktisadi krizin yanı sıra siyasal bunalımında kısılcı altında siyasal iktidar, uluslar arası konjonktürdeki gelişmeler ışığında siyasal, sosyo-kültürel ve iktisadi politikalarını esnetmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda, mecliste beliren muhalefet karşısında siyasal iktidar ilk etapta zora dayanmıştır. Bunun açık bir göstergesi ise, sertlik yanlısı olarak tanınan Recep Peker’in 1946 yılında başbakanlığa atanmasıdır. Fakat daha sonrasında siyasal iktidar, 12 Temmuz Beyannamesi’nde gözlemlenebileceği üzere, muhalefetle uzlaşma yolunu seçmiştir. 1946-1950 CHP iktidarı döneminde gerçekleştirilen dört hükümet değişikliği de bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Söz konusu bu uzlaşmada, Eroğul’a göre (1990: 118), dış faktörlerin belirleyiciliğinin önemli bir göstergesi, Truman Doktrininin sonucu olan ilk Türk-Amerikan askeri işbirliği antlaşmasının da 12 Temmuz 1947’de yani 12 Temmuz Beyannamesi ile aynı günde imzalanmasıdır. Fakat siyasal iktidarın hem siyasal rejimde gerçekleştirdiği değişikliğe hem de iktisadi politikadaki yapmış olduğu esnekliğe rağmen, sadece iktisadi değil, aynı zamanda siyasal bir prensip olarak kabul ettiği devletçilik politikasından bütünüyle vazgeçmemesi, üstelik bu doğrultuda ulusal sanayinin geliştirilmesi misyonundan da bir türlü feragat etmemesi⁸,

6 Demokrat Parti’nin kuruluş sürecinin ve 1945-1950 yılları arasındaki iç ve dış konjonktürün ayrıntılı bir analizini yapan, son dönemde yayınlanan oldukça kapsamlı bir çalışma için Bkz. (Koçak, 2010).

7 ABD’nin inşa etmeye yöneldiği iktisadi ve siyasi düzenle ilgili olarak bkz. (Kazgan, 2005: 93-96).

8 Örneğin 1944 yılı yaz aylarında Başvekil Saraçoğlu’nun ‘Harp Sonrası Kalkınma Planı ve Programı’nın hazırlanması arzusuyla başlayan, 1945 Mayısında Meclise

A.B.D'nin çıkarları ile CHP'nin çıkarlarının kesişmemesine yol açmıştır. Özellikle talep edilen kredi başvurularının başarısızlıkla sonuçlanmasında⁹ somutlaşan bu durum, A.B.D ile tarım ve ticaret burjuvazisinin sözcülüğünü üstlenen Demokrat Parti'nin yakınlaşmasına hız kazandırmıştır.¹⁰ Bu yakınlaşma, Demokrat Parti'nin iktisadi politikalarında izdüşümlerini gösterdiği gibi, özellikle ABD'nin 'hür dünya'nın önderliğine soyunması ve Demokrat Parti'nin de buna paralel olarak demokrasinin temel hak ve hürriyetlerin savunuculuğunu üstlenmesine ivme kazandırmış ve CHP hükümetinin de bu konuda bir açılıma gitmesini koşullandırmıştır.

CHP'nin bir yandan ülkenin yeni uluslararası siyasal düzende kendi meşruiyetini gerçekleştirme arzusu bir yandan da ülkede baş gösteren siyasal bunalım koşullarında yaşadığı temsil krizi, CHP'yi siyasal sitemde ve rejimde restorasyona yöneltmiştir. Bu bağlamda CHP'nin 1946 olağanüstü kurultayı dönüm noktasını simgelemektedir. Söz konusu bu kurultayda, fiili olarak Tek Parti sisteminin sonunu ilan edilmiş ve parti başkanının değişmez olmaktan çıkarılıp seçimle tayin edilmesi, 'şef' deyiminin 'parti başkanı'na çevrilmesi için parti tüzüğünde gerekli değişikliklerin yapılması kararlaştırılmıştır. Demokrat Parti'nin, tüm müdahalelere rağmen 1946 seçimlerinde siyasal iktidarın hiç de ummadığı şekilde bir çıkış yakalaması, siyasal iktidar için mücadelenin aynı zamanda bir 'demokrasi mücadelesine' dönüşmesine hız kazandırmıştır.

---

sunulan Sanayinin Harp Zamanından Sulh Zamanına İntikal ve Sulh Zamanının Muhtemelen Yeni Şartlarına İntibak Devrelerinde Korunması ve Gelişmesi ile İlgili Genel Gözlemler Hakkında Öz Rapor' ile somutlaşan ve nihai biçimini '5 Yıllık Plan'da bulan devlet politikalarının içeriği ve hedefi, şüphesiz ABD'nin yeni ekonomik sisteminin gereklikleriyle uyumuyordu. Boratav (2006: 352-353), söz konusu planı, oldukça ihtiraslı ve bağımsız bir sanayileşme programı niteliğinde olduğunu belirterek, bu plan taslağının Avrupa Kalkınma Programı'nın kapsamı içine alınmak isteğiyle, Amerikalılara sunulduğunu fakat reddedildiğini belirtmektedir.

9 Kredi başvurularındaki başarısızlıklara ilişkin olarak bilgi için bkz. (Tekeli ve İlkin, 1974: 6-14).

10 Yerasimos da (1980: 721), Türkiye'deki haber ajansının, ABD'deki düzeni örnek olarak gösterip liberal demokrasi sisteminin övgüsünü yapan broşür ve kitaplar dağıtarak, DP'nin 1950'deki seçim kampanyasına açıktan açığa katıldığını belirtmektedir.

2. Demokrat Parti'nin Demokrasi Söylemi

2.1. I. Evre (1945-1950): CHP'nin İktidarı Demokrat Parti'nin Muhalefeti

Muhalefet yıllarında Demokrat Parti, meşruiyetini ve ideolojik söylemini esas olarak demokrasiye dayandırmaya çalışmıştır. Nitekim 1949 tarihli Demokrat Parti programının umumi esaslar birinci maddesinde bu açıkça karşımıza çıkmaktadır:

Siyasi hayatımızın birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur (Demokrat Parti, 1949: 47).

Meşruiyetin demokrasi üzerinde inşa edilmeye çalışılması, demokrasinin de büyük ölçüde millet iradesiyle, millet egemenliğiyle ve hür seçimlerle özdeşleştirilmesi¹¹ ve bu bağlamda vatandaşların hak ve hürriyetlerinin ön plana çıkarması¹² şüphesiz Demokrat Parti'ye CHP'ye karşı yürüttüğü siyasal iktidar mücadelesinde kullanabileceği önemli ideolojik araçlar sağlıyordu. Denilebilir ki, Demokrat Parti'nin elinde oldukça muğlak olarak tanımlanan ve pragmatik olarak kullanılan demokrasi silahının temel hedefi ve gayesi, bu siyasal iktidar mücadelesinde CHP'nin alt edilmesidir. Örneğin Menderes, 1946 yılında bir gazetede yayımlanan yazısında, Demokrat Parti'nin en bariz vasfını, tek partili idareye son vermek isteyen hareket ve cereyanı temsil eden bir siyasal teşekkül olarak belirlemektedir.¹³ Bu eksende, Demokrat Parti'nin belki de en önemli vaadi, devletin halka yakınlaştırılmasıydı. Keza parti programının 19. maddesinde dile getirilen “iç işlerimizde, hükümeti ve teşkilatı, halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sadece halk tarafından amme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı olarak saymak, esaslı bir prensibimizdir” anlayışı bunun bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Devleti halka yaklaştırma vaadinde, Demokrat Parti'nin kullandığı siyasal üslup da oldukça etkili olmuştur. Tek Parti yönetiminin milli iradeyi yok saydığı, halkın siyasi olgunluğuna güvenmediği göndermeleri ve bunun bir ölçüde realiteyle uyumunu, Demokrat Parti'nin Tek Parti idaresinden hoşnutsuz olan halkın özelemlerine cevap vermesini ve milli iradenin temsilciliğine soyunmasını

11 “Hürriyet Nizamı, memleketin vatandaşın reyi ile idaresi nizamı demektir” (Menderes, 1960, der. Kılçık, 1992d: 147).

12 Bkz. (Menderes, 1947, der. Kılçık, 1991b: 177).

13 Bkz. (Menderes, 1946, der. Kılçık, 1991b: 63).

kolaylaştırdığı söylenebilir. Böylelikle meşruiyetini seçimle iktidara gelmesine yani millet iradesinin temsilcisi ve sözcüsü olma anlayışına dayandıran¹⁴ ve seçim stratejisini büyük ölçüde Tek Parti iktidarının devrilmesi esasında temellendiren Demokrat Parti, bu bağlamda farklı toplumsal kesimleri kendi bünyesinde toplayarak iktidarın yolunu kendisine açmaya çalışmıştır. Bu iktidar yolunda ise, demokrasi kavramının içeriği, Demokrat Parti'ye siyasal iktidarın yolunu açacak ideolojik araçlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Hür seçimler ve seçim sisteminin değiştirilmesi,¹⁵ basın özgürlüğü,¹⁶ ibadet özgürlüğü, grev hakkı, milli iradenin egemenliği ve sürekli Tek Parti dönemi politikalarının gündemde tutulması (ki bu maziye sürekli canlı tutma stratejisi iktidarlarının sonuna kadar devam edecektir) bunlardan sadece birkaçıdır.¹⁷

CHP, keskinleşen siyasal iktidar mücadelesinde, Demokrat Parti'nin muhalefeti karşısında, demokrasiye yeşil ışık yakmasına rağmen, sınırlı ve denetim altında olan bir demokrasi anlayışına sahip olduğu söylenebilir. Örneğin 1945 yılında İnönü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yedinci dönemi ve üçüncü yasama yılını açış nutkunda “demokrasinin her millet için müşterek

14 Türk milletinin kalbindeki hürriyet aşkını sökü� çıkarmaya kimsenin gücü yetmeyecektir... Demokrat parti'yi bu memleketten silip süpürmeğe muktedir iseniz her vatandaşın, her Türk'ün kalbine, elerinizi sokup, orada yanan hürriyet aşkını sökü� çıkarınız... (Menderes, 1947, der. Esirci, 1967: 74).

15 Seçim mevzusu, Demokrat Partinin ilk kongresinde almış oldukları sonradan Hürriyet Misakı altında toplanmış olan üç karardan biriydi: “1-Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar mahiyette olan ve Anayasamızın metnine veya ruhuna uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması, 2- Vatandaşın reyinin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hakimiyet prensibini teminat altına almak maksatlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması, 3- Devlet Reisliği ile fiili Parti Reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü” (Bayar, 1947: 12-13). Yeni seçim kanunu, 16 Şubat, 1950 yılında T.B.M.M'den geçmiş 21 Şubatta da Resmi Gazete de yayınlanmasıyla yürürlüğe girmiştir. Söz konusu bu kanunla da tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy açık tasnif ilkesine dayalı çoğunluk sistemi böylece kabul edilmiştir.

16 Basın özgürlüğün savunusu, Demokrat Parti açısından oldukça işlevseldir; keza aydınların ve özellikle CHP'ye karşı beliren muhalif basının bu davada Demokrat Parti lehine kazanılması, kamuoyunun oluşturulmasında, halkın Demokrat Parti ekseninde örgütlenmesinde ve meşruiyetin tesisinde oldukça önemlidir. Örneğin 1949 yılında Menderes matbuat hürriyeti konusunda şu sözleri sarfetmiştir: Vatandaş hak ve hürriyetlerinin en büyük teminatı olan matbuat hürriyetine artık hiçbir suretle dil uzatılmamalıdır. Vatanperver Türk matbuatı ve DP şimdiye kadar olan mücadeleleriyle iktidarı bir daha daha nikabını atmak mecburiyetinde bırakarak büyük bir vatani vazife yapmıştır (Menderes, 1949; der. Esirci, 1967: 194).

17 Bkz. (Karpat, 1967: 137).

prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri vardır. Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre demokrasinin kendi için özelliklerini bulmaya mecburdur” diyecektir. Bunun yanında Türkiye’de bir temel olarak cumhuriyetin bir halk idaresi olarak kuruluşu nedeniyle, ilk günden bu yana demokratik karaktere zaten sahip olduğunu ve bu demokratik karakterin bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunduğunu belirterek, ülkedeki demokrasinin tek eksiğinin hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmaması olduğunu vurgulamaktadır.¹⁸ CHP, önemli ölçüde Demokrat Parti’nin muhalefeti karşısında, demokratikleşme yönünde bir takım düzenlemeler yapmıştır. Örneğin her iki parti arasında açıkça siyasi çekişmeye konu olan seçim mevzusu,¹⁹ eski iki dereceli seçim yerine tek dereceli seçimin kabulü ile Demokrat Parti’nin zaferiyle neticelenmiştir. Ayrıca Basın Kanunu’nun 50.maddesi de kaldırılmış ve böylelikle gazete kapatma yetkisi idari makamlardan alınıp mahkemelere verilmiştir. Din ve ibadet özgürlüğü ekseninde de çeşitli adımlar atılmıştır. Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişikliklerle de, sınıf esasına göre dernek ve siyasal parti kurma yasağı kaldırılmıştır.²⁰ Fakat Makal (2002: 216-226), siyasal iktidarın, söz konusu konuna ekledikleri bir takım maddelerle sendikal faaliyetleri denetim altında tutmaya çalıştığını ifade etmektedir. Bunun bir göstergesinin, eski yasanın idari makamlara cemiyetler üzerinde geniş denetim yetkisi veren maddelerine ve bu arada zabıtaya cemiyetlerin merkez ve müesseselerine girme yetkisi veren 29. maddesine dokunulmamasıdır. CHP ile Demokrat Parti arasında bir ‘demokrasi mücadelesi’ olarak sunulan siyasal iktidar mücadelesinde, ilginçtir ki, 16 Aralık 1946 günü, iki siyasi parti(Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ve Türkiye Sosyalist Partisi), bu partilere yakın olan altı gazete ve dergi ile birlikte, ‘mevcut sendikalardan bu partiler veya onlardan aldıkları direktiflerle hareket eden kimseler tarafından kurulan ve

18 Bkz. (İnönü, 1945, der. Cihan, 1993: 60-61).

19 Menderes Kütahya da yaptığı bir konuşmasında, milli hâkimiyet prensiplerinin tam olarak tatbik edilmesini iktidarı tayin eden seçimlerin dürüst ve serbest yapılmasına bağlayarak, emniyetli seçim kanununun millete mal edilmesi meselesinin memlekette çok partili siyasi hayatın başladığı günden itibaren karşılaşılan ve bir çok sebeple halli çok zor müşkül görünen büyük bir dava olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle de yıllardır devam eden siyasi mücadelelerin de mihrerini teşkil ettiğini söylemektedir. Bkz. (Menderes, 1947, der. Kılıçık, 1991b: 420).

20 Koray (2005: 162), Türkiye’de liberalleşme ve demokratikleşme çabalarına uygun olarak Cemiyetler Kanunu’ndaki sınıf esasına göre dernek kurma yasağının kaldırıldığını ve bir yıl sonra da ilk Sendikalar Kanunu’nun çıkarıldığını belirtmektedir. İlk Sendikalar Yasası’nın sendikaların siyasetle uğraşmasını ve grevi yasakladığını da vurgulamaktadır.

kendi maksatlarına göre sevk ve idare edilenler ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve İşçi Kulübü kapatılmıştır.²¹ Bu kapatılmalar, hem CHP iktidarının hem de Demokrat Parti'nin demokrasi algısının sınırlarını da göstermektedir. Aynı zamanda, bu kapatılma dalgasına demokrasi savunuculuğuna soyunan muhalefet partisi olarak Demokrat Parti'nin gösterdiği tepkisizlik, komünizm konusunda her iki parti arasında gerçekleşen mutabakatta aranmalıdır. Örneğin Demokrat Parti'nin grevi, kabul edilmesi gereken doğan bir hak olarak savunması karşısında (ki kendi iktidarları döneminde bu hakkı tanımayacaklardır)²² CHP, grevin bütün dünyada sadece komünistler tarafından yapıldığını ve grev hakkında Bolşeviklerin istifade edeceğini söyleyerek bu konudaki tavrını açıkça ortaya koymuştur.²³ Fakat, Demokrat Parti, CHP'nin bu demokrasi yönündeki açılımlarından ne Matbuat Kanunu'ndaki ne Cemiyetler Kanunu'ndaki ne de dinsel özgürlükler konusundaki adımları yeterli bulmuştur.

21 Sıkıyönetimce kapatılan bu iki partinin mahkemedeki davalarının Ahmad (1976: 27-28) senelerce sürdüğünü Türkiye Sosyalist Partisinin beraat ettiğini ve 1950'de tekrar kurulmasına rağmen 1952 de tekrar kapatıldığını ve sekiz sene süren davanın neticesinde söz konusu bu partinin yine beraat ettiğini belirtmektedir. Ahmad, ayrıca bu iki partinin de kapatılmalarına gerekçe olarak yabancı çıkarlara hizmet ettiklerinin ileri sürüldüğünü vurgulamaktadır.

22 Koçak (2009: 492, 499), Demokrat Parti'nin savunduğu grev hakkının muhtemelen iktidarın denetiminde bir grev imkanı tanınması ile sınırlı olduğunu ifade ederek, bu konuda dikkat edilmesi gereken temel noktanın Demokrat Parti'nin seçim propagandası sırasında grev hakkının hiçbir şekilde ön plana çıkarılmaması olduğunu söylemektedir. Örneğin Demokrat Parti İstanbul Milletvekili Fuat Hulusi Demirelli mecliste yapmış olduğu konuşmasında, partisinin hiçbir zaman grev hakkını mutlak bir hürriyet olarak tanımadığını, grev hakkı tesis edilirse, bu tahkimin de tahkiminin gerekeceğini vurgulayarak, bu hakkın tesis edilirse, bunun elbette kanuni bir nehcinin olacağını ve kanuni hükümlere bağlı olacağını belirtmiştir. Koçak, ayrıca, Demokrat Parti'nin grev hakkını, sadece işçilerin yoğun bulunduğu kentlerde ve muhtemelen seçim stratejisinin bir parçası olarak işlediğini, ancak genel nitelikteki propaganda çalışmalarında ve konuşmalarında ise, birkaç cümle ile geçiştirdiğini belirtmektedir. Zira Koçak'a göre, CHP ile Demokrat Parti arasında vesayetçi bir siyasal sistem konusunda hiçbir fark bulunmamaktadır. Çünkü, sendikalar yasa tasarısının mecliste müzakeresinde, bu tasarının sadece grevi yasaklamakla kalmayıp, aynı zamanda pek çok hükmüyle çeşitli yasaklar ve sınırlamalar barındırmasına rağmen, ancak bunlar hakkında hem iktidar partisi olan CHP hem de muhalefet partisi olarak DP tarafından desteklendiğini ve hiçbir şekilde tartışma konusu yapılmadığını da vurgulamaktadır.

23 Bkz. (Buğra, 2008: 163).

2.2. 1950-1953: Demokrat Partinin İktidarının İkinci Evresi

1950 seçimlerini, mutlak bir üstünlükle Demokrat Parti kazanmıştır. Muhalefet yıllarında 'devri sabık yaratmayacağız' sloganıyla demokrasi savunuculuğuna soyunan Demokrat Parti, iktidara geldikten sonra, demokrasinin ve bu bağlamda savunduğu hak ve hürriyetlerin sınırlarını çizmeye başlamıştır.²⁴ Örneğin hemen ilk hükümet programlarında, sol hareketi ve özellikle komünizmi bir fikir hürriyeti olarak telakki etmediğini belirtilerek, hükümetin temel amaçlarından birinin de millete mal olmuş inkılâpların korunması adına, bu cereyanlarla mücadele olarak tespit edilmektedir:

Millete mal olmuş inkılâplarımızın korunmasından bahsetmiştik. Bu konuda bilhassa üzerinde duracağımız mesele, memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek icap eden kanuni tedbirleri almaktır. İrtica ve ırkçılık gibi cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maske altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları, fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalaa etmek gafletinde bulunmayacağız (Menderes, 1950, Der.Kılçık, 1991c:27-28).

Muhalefet yıllarında demokrasiyi tekeline alan ve kendileri iktidara gelene kadar Türkiye'de cumhuriyetin yalnızca şekilden ibaret olduğunu söyleyen²⁵ Demokrat Parti'nin, iktidarı döneminde demokrasiyi sınırlamasının da temel bahanesi, bu eksende, çoğunlukla komünizm tehdidinin varlığı

24 Demirel de (2005: 499), Demokrat Parti'nin muhalefette benimsemiş görüldüğü özgürlükçü çizginin kırılma noktasının, iktidarının ilk yıllarından itibaren ortaya çıkmaya başladığını belirtmektedir. Demirel, birçok DP'li için, CHP'nin iktidardan uzaklaştırılması ile hürriyet rejiminin mükemmel bir biçimde tesis edildiği anlamına geldiğini ve bu nedenle DP iktidara geldikten sonra özgürlüklerin genişletilmesinin partinin gündeminden çıktığını ifade etmektedir. Üstelik DP, iktidarı döneminde, muhalefetteyken eleştirdiği CHP iktidarının politikalarını da aynen takip etmiştir.

25 "Şekli cumhuriyet olan bir çok idarelerde millet idaresinin hiçbir veçhile hakim olmadığı, aksine olarak şekli cumhuriyet olmayan birçok idarelerde ise millet idaresinin kayıtsız şartsız hakim olabildiği misalleriyle herkesin bildiği bir hakikattir. Bu itibarla cumhuriyetin daha ziyade bir şekil meselesi olduğunu iddia etmekte hata yoktur. O halde çok evvel ilan edilmiş olmasına rağmen 14 Mayıs tarihini, bu memlekette tam manasıyla demokratik bir cumhuriyetin teessüsü mebdai olarak kabul etmek hakikatin tâ kendisidir" (Menderes, 1950a, der. Doğan, 1957: 19).

olmaktadır. Örneğin Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142'inci maddelerinde yapılması düşünülen değişikliğin, muhalefetten ve özellikle büyük desteğini aldığı İslami kesimden gelen yoğun tepki karşısında²⁶, söz konusu bu değişikliğin komünizme karşı mücadeleyi kolaylaştırma adına düşünüldüğünü belirtilmektedir:

Arkadaşlar, biz vatani müdafaa etmek maksadıyla böyle bir kanunu getirdik. Hürriyetlerimizin mevcut olabilmesi için evvela vatanın mevcut olabilmesi lazımdır. Vatanın mevcut olabilmesi için istikbalimizin mahfuz bulunması lazımdır. Bu da evvela bir istikbal davasıdır. Politika yapabilmek için, üzerinde yaşayabilmek için, vatanlaş olabilmek için bir vatanın mevcudiyeti şarttır. Bu dava, bizim davamız şimdi hürriyetlerimizle beraber vatan hudutlarının müdafaaası, bekamızın müdafaaası meselesidir.....arkadaşlar, müteaddi ve mütecaviz bir kuvvet olarak hürriyet perdesi arkasında cemiyetimizin temelini tahrip etmeye çalışan kuvvetlerin teşkil ettikleri tehlike günden güne büyümektedir (Menderes, 1951, Der. Kılıçık, 1991c:451,456).

Yine aynı şekilde, Demokrat Parti muhalefet yıllarında bütün hürriyetlerin teminatı olarak telakki ettiklerini ifade ettikleri matbuat hürriyetini de yine sınırlarını çizmeye başlamışlardır.²⁷ İlginç olan bu dönemde, artık zamanının geldiği gerekçesiyle bu hakkı CHP'nin savunmaya başlamasıdır. Bu dönemin sonlarına doğru Demokrat Parti muhalefet yıllarındaki demokrasi söyleminden giderek uzaklaşmaya başlamış ve demokrasinin sınırları olması gerektiğinden bahsetmişlerdir. ilginçtir ki, bir önceki bölümde yer verilen İnönü'nün 1945 yılında söylediği “demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri vardır. Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre demokrasinin kendi için özelliklerini bulmaya mecburdur” sözünü anımsatırcasına (ki bu sözü Demokrat Parti, CHP'nin demokrasi prensibinin samimiyetsizliğinin bir göstergesi ve demokrasi üzerinde bir sınırlama getirilmeye çalışıldığı gerekçesiyle eleştirmişti), Menderes (1953, der. Doğan, 1957a: 175), demokrasinin, mutlak ve hudutsuz bir hürriyet anlamına gelmediğini, demokratik rejimde bir yandan hürriyetlerin mahfuz bulundur-

26 Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. (Menderes, der. Sükan, 1991a: 85-100).

27 “Biz, matbuat hürriyetine, hatta bütün hürriyetlerin teminatı olarak bakmaktayız... Ancak Ceza Kanunu'ndaki tadilatı ele alarak bunu, matbuat hürriyetinin tahdidine doğru gidilmiş olduğunu göstermenin doğru olmadığını ifade etmek mecburiyetindeyim. Ceza Kanunu'nda yapılmakta olan tadilat komünizme karşıdır, diktatörlüğe karşıdır veya anarşiye karşıdır” (Menderes, 1951; der. Doğan, 1957a: 71).

manın yanı sıra, bir de nizam zaruriyetinin olduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle Menderes, nizamın temini maksadıyla vaz'edilen hudutların, her memleketin bünyesine ve içinde yaşadığı şartlara, hatta dünya içinde işgal ettiği coğrafi mevkiye göre değiştiğini söyleyerek, bu coğrafaya parçasında oturan ve her şeyden evvel kendisini dış tehlikelere karşı muhafaza mecburiyetini hisseden bir millet için, fikir hürriyeti prensibi ile kendilerini maskeleyen isteyenler karşısında tek zaruri tedbirin bu olduğunu söylemektedir. Demokrasi konusunda atılan geri adımlardan biri de, muhalefet yıllarında bağımlı sınıfları yanına çekmek isteyen ve demokrasi stratejisini somut bir gerçekliğe büründürmeye çalışan Demokrat Parti'nin, bir hak olarak savunduğu grevi kendi iktidarlara döneminde bir türlü kabul etmemesidir. Buğra (2008: 163-164), 1950'de kurulan birinci DP hükümetinin programında bir vaat olarak bu hakkın bulunduğunu²⁸ fakat, 1951 ikinci DP hükümeti programında grev hakkından hiç söz edilmezken, 1954 üçüncü Demokrat Parti programında ise, grev ve sendika kelimelerinin ikisinin de birden yok olduğunu belirtmektedir.²⁹

28 Birinci Menderes Hükümeti programında grev hakkı şu şekilde yer almaktaydı: "Demokrasi Prensiplerine göre tabii bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını sair demokrat memleketlerde olduğu gibi, içtimai nizamı ve iktisadi ahengi bozmayacak suretle kanunlaştıracağız" (Öztürk, 1968: 360). Ayrıca Demokrat Parti programının (1949: 49), 7. maddesinde, bütün meslek ve tesanüt teşekküllerinin manevi şahsiyet olarak her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla, işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrinde bulunduğu da belirtilmektedir.

29 1951 hükümet programında iş hayatına ilişkin madde şu şekilde düzenlenmişti: "iş hayatının düzenlenmesinde, Demokrat Parti programının sosyal adalet yolundaki hedeflerinin tahakkukuna çalışılacaktır. İşçilerimizin haklarının korunması ve geleceklerinin teminat altına alınması, işçi ve işveren münasebetlerinin adaleti ve tatminkâr bir nizama bağlanması hususundaki gayretlere hızla devam olunacaktır. Ücretli mezuniyet ve ya ücretli hafta sonu tatili hakkında, partimiz programında yazılı prensibin tahakkuku için hazırlanan kanun projesi yakında Büyük Meclise sunulacaktır. Sendikaların işçilerimiz için daha faydalı bir teşekkül olması maksadıyla kanunda icabeden tadiller üzerinde çalışılmaktadır". Bkz. (Menderes, 1951, der. Sükan, 1991a: 61). 1954 yılındaki hükümet programında ise, iş hayatı şu şekilde yer almaktaydı: "geçen dört sene zarfında memleketimizin kavuştuğu büyük iktisadi inkişaf ve iş hacminde meydana gelen artış işçi ve işveren münasebetlerini iktidarımızdan evvelki zamanlara nispetle çok daha emniyetli bir hale getirmiş bulunmaktadır. Bu sebeple önümüzdeki devrelerde de işverenlerimizle işçi münasebetlerinin içtimai adalet prensiplerine uygun olarak kanun ve nizam yollarıyla düzenlenmesine bilhassa dikkat ve itina gösterilecektir"(Menderes, 1954, der .Kılçık, 1992a: 35, Cilt, 5).

2.3. 1954-1960: Demokrat Parti İktidarının Üçüncü Evresi

Özellikle 1953 yılının sonlarında baş göstermeye başlayan iktisadi krizin giderek şiddetlenmesi ve ülkede yaşanan muhtelif olaylar, Demokrat Parti'nin demokrasi eksenindeki siyasal söyleminde gerçekleşen değişim ve dönüşüme ivme kazandırmıştır. Ayrıca ülkede iktisadi krizin yanı sıra siyasal bunalım da başgöstermiş Demokrat Parti'nin hegemonyası sarsılmaya başlamıştır. Söz konusu iktisadi ve siyasal bunalımın kıskaçı altında Demokrat Parti, giderek artan oranda baskıya dayanmaya başlamıştır. Bu nedenle söz konusu dönem, Demokrat Parti'nin her türlü muhalefet odağına karşı otoriter bir yönetim kurmaya başladığı ve aynı zamanda demokrasinin de tırpanlandığı yıllar olmuştur. Örneğin Menderes, hürriyetlerin hiçbir yerde hudutsuz olmadığını ve bütün memleketteki anlayışa uygun olarak, hürriyetlerin tecavüzden korunması için sınırlandırılması gerektiğinden bahsetmektedir. Hürriyetin tek taraflı olmadığını ve mağdurların da hürriyeti olduğunu vurgulayarak, demokrasinin bir teminatlar rejimi olduğunu belirterek, hukuk devletinin tatbikinden de söz etmektedir³⁰ Bu ekseninde muhalefetin baskı alınmasına olanak verecek olan Ceza Kanunu'nun 153 maddesinde yapılması düşünülen değişikliklerle, vazifeleri sırasında veya sıfatlarından veya ifa ettikleri vazifelerinden dolayı, bakanları her ne suretle olursa olsun alenen veya neşren tahkir ve tenzif edenlerin resmen takibinin istihdaf edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.³¹ Bunun yanı sıra, Demokrat Parti, iktidara gelirken geniş desteğini aldıkları aydınlar arasında başgösteren eleştiri dalgasına karşı da, giderek zoru seçmeye başlamıştır. Bu süreçteki çarpıcı bir örnek, 1950 seçimleriyle iktidara geldiklerinde kendilerine methiyeler sunan Necip Fazıl Kısakürek'in gittikçe Demokrat Parti'yi eleştiren yazılar yazması neticesinde, Necip Fazıl'ın mahkum olması ve başyazarı olduğu *Büyük Doğu* gazetesinin kapatılmasıdır. Bu ekseninde Üniversiteler Kanunu'nda da değişiklik yapılması gerektiğini belirten Menderes, bunların üniversite muhtariyetini yanlış anladıklarını vurgulayarak, üniversitenin siyasetle uğraşmasını men edici hükümlerin konması gerektiğini belirterek, üniversitelerden kendilerine yükselen muhalefeti dizginlemeye çalışmışlardır.³²

30 Bkz.(Menderes, 1954, der. Kılçık, 1991e: 93, 339).

31 Bkz. (Menderes, 1953, der. Kılçık, 1991d: 143).

32 Ayrıca Menderes Üniversiteler Kanunu'nun 46 maddesinin (d) fıkrasının değiştirilmesiyle, profesörlük ünvanının alınmasının senatoya bırakılacağını vurgulayarak, senatonun bir profesörün siyasete karıştığı için, üniversite camiası dışına çıkarılmasına lüzum gördüğü takdirde, fiil ve hareketin derecesine göre profesörlük ünvanını nezetme hakkına sahip olacağını belirtmektedir. Bkz. (Menderes, 1953, der. Kılçık, 1991e:59,76). Ayrıca Demokrat Parti tarafından

Bu yönde 25 yılını dolduran Yargıtay, Danıştay ve üniversite profesörlerinin re'sen emekliye sevkedilmelerinin koşulları hazırlanmış ve hükümete tüm memurlar için genel azil yetkisi verilmiştir.³³ Bu yetkinin içeriğine göre, hükümet görevi ne olursa olsun, istediği memuru, altı aylık bir bekleme döneminden sonra işten atabilecektir. Üstelik bu işlemlere karşı, ne yargı ne de başka itiraz yolu tanınmamıştır.³⁴

Üniversitelerden sonra siyasal partiler de Demokrat Parti'nin baskı politikasından nasibini almıştır. İslami tabanına karşı en büyük rakip olarak gördüğü Millet Partisi de,³⁵ dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır.³⁶

---

yayınlanan ve hükümetin dört yıllık icraatını özetleyen *Kalkınan Türkiye* isimli eserde, bazı kimselerin üniversite muhdariyetini bir nevi siyasi dokunulmazlık manasına aldıklarını, günlük siyasete karıştıklarını, bir siyasi partinin lehine ve diğerlerinin aleyhine neşriyat yapmaya başladıkları ifade edilmektedir. Ayrıca, bu kişilerin bütün gayretlerini ve zamanlarını ilme ve gençliğe faydalı mevzulara hasretmekle mükellef oldukları halde, kanuni ve manevi vazifelerini bir tarafa bırakarak siyasi menfaat peşinde koştukları söylenmektedir. Bu nedenlerle vazifelerini aksatmalarından ve üniversitelerde huzursuzluğa neden olduklarından dolayı, ilmin bir "siyaset ticareti" haline gelmesinin önlenmesine ihtiyaç duyulduğu ve profesörlerin siyasi partilerde fiili vazife alamayacaklarını belirten bir kanunun çıkarıldığı vurgulamaktadır. Bkz. (Demokrat Parti, 1954: 181).

33 Demirel (2005: 504), Menderes'e göre, yargı organlarının milli iradenin önüne geçmesinin, onu kontrol etmesinin, sınırlandırmasının da mümkün olmadığını ifade etmektedir. Buna örnek olarak da Menderes'in şu sözlerine yer vermektedir: Bütün kuvvetleri Parlamento temsil eder. Yürütme yetkisini nasıl hükümete veriyor ve onu murakabe ediyorsa, kaza yetkisini de adliyeye veriyor ve onu murakabe ediyor. Adalet cihazına bir nevi muhtariyet demek olan dokunulmazlık tanımak, kaza hakkını millettten koparıp almak demektir. Bu burjuvazinin proletaryaya verdiği bir tavizdir...Türkiye'nin sınıfsız toplumunun böyle bir tavize ihtiyacı yoktur (Sarol, 1983a:382, aktaran, Demirel, 2005: 504-505).

34 Bkz.(Eroğul, 1990b: 125).

35 Demokrat Parti muhalefete gittikçe artan oranda uyguladığı baskı politikalarını ne kadar uç noktalara taşıdığına tipik bir örneğini, 1954 yılında Millet Partisi genel başkanı Osman Bölükbaşı'nın Kırşehirli olması nedeniyle 1954 seçimlerinde yeni kurduğu Cumhuriyetçi Millet Partisini Kırşehir halkının desteklemesi ve buradan aldığı oylarla parlamentoya girmesi sebebiyle Demokrat Parti, 1954 yılında Kırşehir'i vilayet olmaktan çıkarıp Nevşehir'i il yaparak Kırşehir'i de Nevşehir'e bağlı bir ilçe haline getirmesi oluşturmaktadır. Tartışmalar için Bkz . (Menderes, 1954, der. Kılçık, 1992a: 92-95).

36 Menderes, tedbiri ihtiyati olmak üzere muvakkat kaydıyla kapatıldığı vurgulayarak, Millet Partisi'nin Demokrat Parti tarafından değil, adalet makamları tarafından (Cemiyetler Kanunu'na dayanarak) kapatıldığı ileri sürerek bu gerçeğin bütün efkârı umumiyeden gizlenerek kendileri aleyhine yanlış ve yaygın bir propagandaya alet

Memurin Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle de memur statüsündeki bir kişinin milletvekili adayı olabilmesi için seçimlerden en az altı ay önce görevinden istifa etmesi şart koşulmuştur. Ayrıca seçim kanununda yaptığı diğer bir düzenlemeyle de, bir partiden aday olmak isteyen bir kişinin herhangi bir sebep dolayısıyla bir başka partiden aday gösteremeyeceğini de hükme bağlanmıştır.³⁷ DP kendi iktidarına karşı muhalefet saflarında oluşabilecek birleşmeleri engelleme arzusuyla, ayrıca muhalefet partilerinin karma liste oluşturarak seçimlere girmeleri engelleyecek kanun değişikliklerini de gerçekleştirmiştir. Böylelikle muhalefete büyük bir darbe indirilmeye çalışılmıştır. Basında, Demokrat Parti'yi eleştiren yazıların sıkça yer alması karşısında, basın ile Demokrat Parti'nin ilişkilerinin gerilmesine neden olmuş³⁸ ve Demokrat Parti'ye karşı yaygın bir muhalefetin baş göstermesiyle, basına karşı da baskı önlemleri alınmasında gecikilmemiştir.³⁹

---

edilerek Demokrat Parti'ye karşı taarruza geçildiğini söylemektedir. Bkz. (Menderes, 1954, der. Kılçık, 1991e: 32, 37, 73).

- 37 Bu değişikliğin gerekçesini ise Menderes şu şekilde izah etmekteydi: “bir kimsenin bir partiden namzetliğini isteyebilmesi için partinin nizamnamesini benimsemiş ve o partide bir müddet bulunması lazımdır ve onun azası olmak lazım gelir. Bir zat düşününüz, dört sene altı sene, yedi sene bir partinin azasıdır, seçim zamanında partinin usullerine göre mebus namzedi olmak istediği halde mebus gösterilmediği takdirde, adam anasına babasının darılıp evden kaçan çocuk gibi yahut papaza kızıp oruç bozan insan gibi o partiyi o anda terk edecek kalkıp gidecek ve rakip olan partiye beni namzet gösterin diyecek. Bundaki gayriahlakilik aşıkardır bu, siyaset sahtekarlığının ta kendisidir” (Menderes, 1954, der. Kılçık, 1992a: 89).
- 38 Menderes, 1956 yılında Basın Kanunu'nda yapılacak değişikliklerin amacını şu şekilde ifade etmektedir: “Bütün gayemiz, namus ve haysiyet hususunda hiçbir hassasiyet göstermeyen, şeref ve haysiyetlere karşı çok mübalâtsiz davrananların, bir de siyasi ihtiraslarla gözleri karadıktan sonra, bütün bir topluluğa, bütün Demokrat Parti topluluğuna envaiçeşit ağır ithamlar altında “haysiyetsizlik, namuzsuzluk, şerefsizlik” ithamları altında bulundurulmalarının, matbuat hürriyeti cümlesinden olduğunu kabul etmemektir” (Menderes, 1956, der. Doğan, 1957: 279). Ağaoğlu (2004: 135), daha sonra anılarında, dünyanın hiçbir demokrasisinde hiçbir devlet ve siyaset adamının Menderes kadar, haksız olarak gazetecilerin kurbanı olmadığını hatta, hükümet idaresinde gazetecilere, devlet sorumluluğu bakımından doğru olmadığı kuvvetle iddia edilebilecek kadar geniş kucak açtığı halde, demokrasi tarihinde gazetecilerin yediği gerçekten basın dostu büyük başlardan birinin de Menderes olduğunu belirtmektedir.
- 39 Ceza Kanunu'nun 161. maddesinde yer alan “harp esnasında ammenin telaş ve heyecanını mucip olacak veya halkın maneviyatını kıracak veya düşmen karşısında memleketin mukavemetini azaltacak şekilde asılsız, mübalağalı veya maksadı mahsusa müstenit havadis veya haberler yayan veya nakleden veya milli

Neşir yoluyla şeref ve haysiyetlere tecavüz, şantaj, yalan haber ve havadis yaymak suretiyle ammenin huzur ve sükununun bozulması ve memleketin yüksek menfaatlerinin zarara uğratılması ve hatta yurdun selamet ve emniyetine kastetmek gibi hususlarda mevzuatımızı işlemek ve boşlukları doldurmak lüzumuna dair hasıl olan kanaat neticesindedir ki, gazetelerimizde bir zamandan beri bahis mevzuu olan kanun tasarısı hazırlayarak meclise sevk etmek mecburiyetini hissetmiş bulunuyoruz ancak bu şekilde, neşir hürriyetinin kötüye kullanılmasına mani olmak hususunda lüzumlu ve zaruri hükümleri vazederken demokratik rejimin temel şartı olduğuna asla tereddüdümüz bulunmayan matbuat hürriyetini gölgelendirecek bir hududa gitme kimsenin aklından geçmez (Menderes, 1954, der. Kılçık, 1991e: 339).

Demokrat Parti'nin giderek otoriterleşmesine verilebilecek bir diğer örnek de hükümetin radyo olanağından, en azından seçim dönemlerinde, muhalefetin de yararlanmak istemesi talebinin geri çevirmesidir.⁴⁰ Demokrat Parti, CHP tarafından seçim sisteminde bir tavize zorlanmış, keza, muhalefetteyken Demokrat Parti de CHP hükümetinden seçim sisteminde bir düzenleme gerçekleştirmesini istemişti,⁴¹ fakat Demokrat Parti muhalefetin seçimlere

---

menfaatlere zarar verecek herhangi bir faaliyette bulunan kimse beş seneden aşağı olmamak kaydıyla ağır hapis cezasıyla cezalandırılır” hükmü, yapılan değişikliklerle sulh dönemine uyarlanarak bu suçların sivil adli makamlarca görüleceği öngörülmekteydi. Detaylı açıklama için bkz. (Menderes, 1954, der. Kılçık, 1991e: 338-343).

40 “Yeni mevzuata göre radyo da Demokrat Parti konuşmayacak, başka partiler de konuşmayacaktır. Fakat hükümet parti değildir. ...kaleminden kan damlayan arkadaşımız, 10 dakika tahrifat yaparak konuşacak ve Demokrat Partinin 4 senelik idaresinin bütün köylere kadar nüfus eden çalışmaları ortadan silinecek ve devlet çapında ta uzak köşelere kadar yayılmış o işler millet tarafından görülmeyecek, takdir olunmayacak sadece radyoda 10 dakika konuşmakla bütün işler olup bitecek; buna imkân yoktur. İşte muhalefetin elinden alınan böyle bir silahtır.” (Menderes, 1954, der. Kılçık, 1992a: 83). Menderes, yine 1957 yılında muhalefetin radyoda konuşma talebine şu cevabı verecektir: “...Burada söyledikleri yetmiyormuş gibi bunu radyo ile bütün memlekete bütün dünyaya duyuracaklar. Bu nazik devirde, memleketin bu gaileleri içinde iktidarın esasen çok ağır olan mesuliyetlerini en ileri bir mesuliyetsizlik hissiyle büsbütün iktihamı gayrikabil bir hale getiren bir muhalefete devletin bütün vasıta ve imkânları nasıl tevdi olunur? Buna layık oldukları günü de, görürüz, inşallah arkadaşlar.” (Menderes, 1957, der. Doğanb, 1957: 341).

41 Menderes, Halk Parti'sinin isteği olan nisbi seçim sisteminin şiddetli aleyhtarı olduklarını belirterek, İnönü'yü iki sözlü bir şahsiyet olarak suçlayarak aslında Halk

girmeme tehdidine rağmen, bu talebi kabul etmemiştir.⁴² Demokrat Parti dini siyasete alet edilmesi taktiğiyle somutlaşan siyasal stratejisiyle, dinsel tabanına en büyük rakip olarak gördüğü Millet Partisi'ni etkisiz hale getirdikten sonra, İslami çevrelerde Demokrat Parti'ye yönelik hoşnutsuzluğun artmasıyla birlikte, söz konu çevreleri de denetim altına almaya yönelik olarak, Vicdan ve Toplanma Hürriyetlerinin Korunması Hakkındaki Kanun Tasarısı⁴³ hazırlamıştır. Menderes bu kanun tasarısının gerekçesini ise şu şekilde açıklamaktadır:

Bu tasarı hakikatte iki mevzu ihtiva etmektedir. Bunlardan biri dini siyasete alet etmek suçunu bariz suretle ele alarak sarih kıstaslara ve müeyyidelere bağlama mevzuu, diğeri de, siyasi toplantılarda, senelerden beri ve hassaten son zamanlarda kesretle görülmekte olan ve çok teessüfe şayan ve had ve derecelere kadar götürülmüş olan tecavüz ve hakaret fiililerinin önlenmesi mevzuu. İktidara gelmenin tek vasıta ve yolunu, dini siyasete alet etmekte, haysiyetli ve şerefli insanları, asgari ve muayyen bir prestije sahip olması gereken otoriteleri, şehirlerde ve köylerde, sokaklarda ve köşe başlarında ayaklar altında mütemadiyen çiğnenmekte ve bu suçlarından dolayı hiçbir ceza görmemekte bulunanlar, bu tasarının kanuniyet kesbetmesinden korksunlar(Menderes, 1953, der.Kılçık, 1991e: 79-80).

Bu dönemde ilginç olan bir nokta da, muhalefette bulunan CHP'nin Demokrat Parti muhalefetteyken savunduğu birçok şeyi savunur hale gelmesi, Demokrat Parti'nin de CHP'nin iktidardayken sahip olduğu tutuma çok yakın

---

Partisi'nin nisbi seçim taraftarı olmadıklarını, 1950'ye kadar ekseriyet sisteminin şiddetli savunucuları olduklarını vurgulamaktadır. Fakat siyasi bir oyun olarak iktidardan düşer düşmez derhal nisbi seçim taraftarı olduklarını ve İsmet Paşa'nın bu siyaset terkiibini ve oyununu iktidara gelebilmenin bir yolu olarak seçtiğini de sözlerine eklemektedir. Bkz. (Menderes, 1957, der. Kılçık, 1992b: 384-386).

42 "Demek oluyor ki iktidarda olan Halk Partisi lideri İsmet İnönü'ye göre, seçimlere girmemek, en az, memleketi harice kötülemek, halkı meşru yollardan ayırmak, ihtilale teşvik etmek, Balkan komiteciliği yapmak, şiddet politikasına gitmek demektir. Bugün ise, büyük vatanperverliktir. Görülüyor ki memlekette bir rejim buhranı değil, fakat siyasi bir ahlak buhranı vardır. Bereket versin ki, biz bir zamanlar muhalefet yapmışız. Eğer yapmamış olsaydık, bugün onlar ne yapacaklarını, nasıl hareket edeceklerini dahi bilemeyeceklerdi....seçimlere iştirak etmemeleri bizim meşruiyetimize zerre kadar hanel getirmez"(Menderes, 1955, der.Kılçık, 1992a: 408).

43 İdari mercilere toplantıyı susturma ve feshetme yetkisi tanınarak bu feshetme neticesi vuku bulur bulmaz adli makamlara intikal ettirilerek cezai müeyyide uygulanacaktır.

bir davranış sergilemesidir. Bu süreçte demokrasi, hak ve özgürlüklerin savunusu giderek artan ölçüde CHP'nin siyasal söylemine otururken, giderek genişleyen bir muhalefet varlığı karşısında Demokrat Parti, giderek dozunu artıran otoriter tutum içerisine girmiştir.⁴⁴ Siyasal ve iktisadi bunalımın derinleşmesi, Demokrat Parti'nin demokrasi söylemini giderek işlevsiz hale getirmiş ve siyasal iktidarın bu süreçte giderek artan oranda baskıya dayanarak otoriterleşmesi süreci, demokrasinin CHP siyasal söylemine yerleşmesini kolaylaştırarak,⁴⁵ DP'nin hırçın bir politika izlemesine neden olmuştur. Örneğin Menderes, bir memlekette meşru, gayri meşru, seçimle ya da seçimsiz olarak, her ne pahasına olursa olsun iktidarı ele geçirmek isteyenlerin, memleketi yıkıcı faaliyetlerin hedefi yapmak isteyenlerin, aşırı derecede hürriyet taraftarı göründüklerini hatta mesuliyetsizlik hududuna kadar giden taleplerde bulduklarını vurgulayarak, bunları yapmakla asıl amaçlarının maksatlarını gerçekleştirecek ihtilal koşullarını kolaylaştırmak olduğunu söyleyecektir.⁴⁶ Şüphesiz bu hırçın siyasetin önemli bir itkisi, iktisadi krizin giderek derinleşmesi ve 1958 yılında hükümetin bütün ayak diremesine rağmen IMF güdümündeki istikrar politikalarına boyun eğilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreçte siyasal bunalımda keskinleşmiş ve bunun en açık göstergesi de, ihtilal söylentilerinin⁴⁷ ülkede kol gezmesi ve bunun karşısında Demokrat Partinin kin ve husumet cephesi olarak nitelendirdiği muhalefete karşı, açıkça milleti Vatan Cephesi kurmaya⁴⁸ çağırmasıdır.⁴⁹ Vatan Cephesi'nin kurulması yönündeki

44 Bora (2005:503), Menderes'in otoriter yönelimini, Tek Parti döneminin hayaletiyle sürekli bir polemik vasıtasıyla meşrulaştırdığını ve CHP'nin Tek Parti zihniyetinden "anarşiye varan aşırı hürriyetçiliğe" kaymasındaki sinizmi", bircümle demokratik hak ve özgürlük taleplerini itibarsızlaştırmak için işlediğini belirtmektedir.

45 "Hürriyet devrini biz getirdik. Bu devir Demokrat Parti ve Türk milletinin mücadelesi ile geldi. Hürriyet rejimi hürriyet havasının bu memlekette teneffüsünü mücadelemiz mümkün kıldıktan sonradır ki, bunlar görülmemiş bir fırsatçılık ile bedavadan hürriyet kahramanı kesilmeye çıktılar"(Menderes, 1960, der.Kılçık, 1992d: 303).

46 Bkz. (Menderes, 1958, der. Kılçık, 1992c: 191).

47 Demokrat Parti'nin muhalefeti bir ihtilal hazırlığında buldukları iddiası ile ilgili olarak Bkz.(Menderes, 1960, der.Kılçık, 1992d: 35, 270, 286-287).

48 Vatan cephesi ile ilgili olarak bkz. (Menderes, 1958, der. Kılçık, 1992c: 385-386, 390, 445-446, 456-457, 462).

49 Aydemir (2007: 267-268), 1957 sonrasında hatta 1958-1959 yıllarında Türkiye'nin aşırı bir sinir gerginliğine girdiğini belirterek, söz konusu süreçteki tansiyonun yüksekliğine örnek olarak da, Menderes'in "bu demokrasi değildir, bu bir kan davasıdır!" sözünü ve buna karşılık İnönü'nün de 1958 yılında Gaziantep'te yapmış olduğu konuşmada yer alan "şiddet yoluna gidenler, ya gerçekten yola geleceklerdir. Yahut da İnönü'nün canını alacaklardır!" ifadesini göstermektedir.

çağrı, toplumsal kutuplaşmanın en uç göstergesini oluşturmasının yanı sıra, aynı zamanda, Demokrat Parti'nin yaşadığı temsil bunalımı nedeniyle, hegemonyasını diğer sınıfsal kesimler üzerinde tesis edememesi ve onları kendi parti saflarına çekememesi nedeniyle, diğer siyasal partilerle açık bir siyasal çatışmaya girmesinin de bir ifadesi olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda, bu cephenin teşkiline yönelik çağrı, Demokrat Parti'nin ve temsil ettiği sınıf fraksiyonunun kesimsel çıkarlarına dayalı örtülü bir diktatörlüğün tezahürü olarak da değerlendirilebilir. Bu koşullar altında bir yandan muhalefetin kızıştırdığı ihtilal söylentileri⁵⁰ diğer yandan üniversite öğrencileri arasında gittikçe yayılan iktidar partisi aleyhine gösteriler, Demokrat Parti'nin gittikçe dozunu artırarak, sistemli bir şekilde uyguladığı baskı politikasının en uç noktası olarak tahkikat komisyonunun kurulmasına sebep olmuştur.⁵¹ İktidar partisi tarafından CHP'nin kışkırttığını iddia edilen artan öğrenci protestoları ve mitingler ülkede sıkıyönetimin ilan edilmesine yol açacak derecede

50 Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasına ilişkin verilen önerge mecliste müzakere edilirken İnönü söz istemiş ve şu açıklamayı yapmıştır: “Bu önerge kabul edildiği andan itibaren siyasi hayatımız tamir ve devam kabul etmez bir uçuruma atılacaktır. Önergenin temeli muhalefeti, hususiyle C. Halk Partisi ve basını itham etmeyi esas alıyor ve birtakım tedbirler teklif ediyor. Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa ihtilâl bemehal olur. Biz böyle bir ihtilâl içinde bulunmayız. Böyle bir ihtilal (bizim) dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrıлып baskı rejimi haline dönüştürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâl meşru bir haktr... İhtilâl ne için yapılır? Eğer ihtilâl vatandaş için başka çıkar yol yoktur, kanaati zihinlere ve bütün müesseselere yerleşirse, meşru bir hak olarak kullanılacaktır. Bundan içtihap kâbil değildir”(İnönü, 1993: 295-300).

51 Albayrak (2004: 530), muhalefetin kamuoyu önünde giderek güçlenmesinin iktidarı rahatsız ettiğini ve iktidarın erken bir seçime hazırlandığı o günlerde, en güçlü rakibi olan CHP'den herhangi bir şekilde kurtulması gerektiğini ya da siyasi bakımdan onu etkisiz hale getirmesi gerektiği yönünde bir inancın ön plana çıkmaya başladığını belirtmektedir. Bu doğrultuda kurulması düşünülen Tahkikat Komisyonu'nun DP meclis Grubu'nda müzakeresinden sonra bir bildiri yayınlanmış ve bu bildiri “Cumhuriyet Halk Partisi'nin yıkıcı gayri meşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyeti ve hakikatlerinin nelerden ibaret olduğunu tahkik ve tesbit etmek ve bununla beraber memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, ezcümle matbuat meselesini, adli ve idari mevzuat ve bunların ne surette tatbik edilmekte olduğunu tetkik ederek bir neticeye varmak üzere Meclis Tahkikatı açılmasına” karar verildiği açıklanmıştır.

şiddetlenmiş ve muhalefetin şiddetle karşı çıktığı tahkikat komisyonunun kurulmasının da gerekçesini oluşturmuştu.⁵² Bu süreç ise, Demokrat Parti'nin sonunu hazırlayacaktır.

Sonuç

CHP'nin yedinci büyük kurultayında resmen Tek Parti iktidarının sonu ilan edildikten sonra, çok partili siyasal rejime geçilmiş ve birçok parti kurulmuştur. 1945 yılında başlayan ve 1960 yılına uzanan süreçte, özellikle CHP ile DP arasındaki siyasal iktidar mücadelesi şiddetlenmiş ve çeşitli toplumsal kesimlerin bu mücadeleye kanalizasyonunda ve partilerin hem ülke içindeki hem de uluslararası platformdaki meşruiyet arayışında, demokrasi hem Demokrat Parti'nin hem de CHP'nin siyasal söyleminin ana teması olmuştur. Demokrat Parti'nin 1945-1950 yılları arasındaki muhalefet döneminde demokrasiyi siyasal söyleminin merkezi teması olarak ön plana çıkarması, hem ülke içindeki hem de ülke dışındaki meşruiyetinin tesisinde önemli bir işlev üstlenmiştir. Ayrıca söz konusu dönemde Demokrat Parti'nin demokrasi savunusu ve demokrasinin içerdiği temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi ve genişletilmesi talebi de, yine büyük ölçüde, Tek Parti iktidarı döneminde iktidarın uygulamalarından şikâyetçi olan çeşitli toplumsal kesimlerin CHP ile yürüttüğü siyasal iktidar mücadelesine kendi saflarında kanalize edilmeye çalışılması amacıyla yakından ilişkilidir. Zira Demokrat Parti, iktidarının ilk yıllarından başlayarak, darbe ile iktidardan indirildikleri 1960 yılına kadar,

---

52 Örneğin Menderes, İsmet İnönü'nün mazide işgal etmiş mühim mevkiiler nedeniyle kendisine atfedilen sıfatlar, payeler ne olursa olsun bunların bir tarafa bırakılarak onun her şeyden evvel kanunlara muti bir vatandaş rütbesine, rütbei refiasına esat etmenin gerekli olduğunu belirterek, başka türlü bu memlekette ne memleket idare etmenin ne BMM olarak millet iradesini kullanmanın ne de demokrasi nizamını tesis etmenin imkânı olmadığını da sözlerine eklemektedir. Hükümetin gizlenen bir süngünün, gizlenen değil apaçık ortaya çıkarılan bir süngünün tehdidi karşısında vazife ifa etmesinde türlü zorluklar, hatta şaşkıncı, tedbirleri almak imkanını ortadan kaldıracak şartlar karşısında bulunabileceğini de vurgulamaktadır. Ayrıca İnönü'nün süngüsü altında icraatta bulunmalarının olanaksız olduğundan hareketle de korku ile demokrasinin bir arada yaşatılmasının mümkün olmadığını da söylenmektedir. Bu doğrultuda da aldıkları tedbirlerle herkese haddinin bildirileceğini ve herkesi nizamın hizasına sokacak tesir ve mahiyeti haiz olduğundan ve bu tedbirleri zamanında hatta biraz geç kalmakla birlikte cesaret ve isabetle tedbir kararı aldıklarını da belirtmektedir. Artık hiç kimse BMM üstünde ve kanunun dışında istediği gibi bu memleketi tehdit etmek imkan ve ihtimaline sahip olamayacağını da eklemektedir. Bkz. (Menderes, 1960, der. Kılıçık, 1992d: 235).

artan bir ivme ile, geliştirilmesini ve genişletilmesini talep ettikleri demokrasiyi, sınırlandırmaya dönük bir dizi politikayı yaşama geçirmiştir. Bu bağlamda söz konusu süreçte Demokrat Parti'nin siyasal söylemi, demokrasi savunusundan, demokrasinin hudutlarının vurgulanmasına kaymıştır. İlginç olan,

CHP muhalefet yıllarında, Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarındaki taleplerini ve söylemlerini anımsatırcasına oldukça benzer bir siyasal üslup ve söylem geliştirmiştir. Bu doğrultuda 1950-1960 yıllarının demokrasi savunuculuğunu CHP üstlenmiş ve siyasal söyleminin temel motifi demokrasi olmuştur. Her iki parti özelinde de denilebilir ki, hem CHP hem de DP, demokrasiye oldukça pragmatik olarak yaklaşmışlar ve birbirlerine karşı yürüttükleri siyasal iktidar mücadelesinde, demokrasi kavramının içeriğini, hem dönemin konjonktürü hem de bu konjonktürün belirleyiciliği altında partilerin çıkarları belirlemiştir. Bu bağlamda da siyasal söylemlerinde ve demokrasi algularında konjonktüre uygun olarak partilerin amaçlarına dönük kimi temalar ön plana çıkarılmıştır. Demokrasi kendi içinde bir amaç olarak değil de, bir araç olarak telakki edilince de, iktidarda buluna partinin siyasal iktidarı ve otoritesi sarsılır sarsılmaz ilk iş, kendilerini iktidara taşıyan temel siyasal söylemlerinden biri olan demokrasinin yeniden etkisiz hale getirilmesi, en azından çeşitli şekillerde ve araçlarla sınırlandırılması olmuştur.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz ve T. Bedia Ahmad (1976), *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi:1945-1971* (Ankara: Bilgi Yayınevi).
- Ahmad, F. (1992), *Demokrasi Sürecinde Türkiye:1945-1980* (İstanbul: Hil Yayınları) (Çev.: A. Fethi).
- Ağaoğlu, S. (2004), *Arkadaşım Menderes* (İstanbul: Alkım Yayınevi).
- Albayrak, M. (1994), *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)* (Ankara: Phoenix Yayınevi).
- Aydemir, Ş. S. (2007), *Menderes'in Dramı?* (İstanbul: Remzi Kitabevi).
- Bayar, C. (1947), *Nutuk* (Ankara: Demokrat Parti Başkanlığı Yayınları).
- Bora, T., (2005), "Adnan Menderes," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm*, Cilt.7 (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Boratav, K. (2006), *Türkiye'de Devletçilik* (Ankara: İmge Kitabevi).
- Buğra, A. (2008), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Demirel, T. (2005), "Demokrat Parti," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm*, Cilt.7, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Demokrat Parti (1949), *Tüzük ve Program* (Ankara: Doğuş Matbaası).
- Demokrat Parti (1954), *Kalkınan Türkiye* (Ankara: Desen Matbaası).
- Eroğul, C. (1990), "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", Schick, İ.C ve E.A Tonak (eds.), *Geçiş Sürecinde Türkiye* (İstanbul: Belge Yayınları).

- İsmet İnönü (1993), *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1960)*, Cilt:2, (Ankara: TBMM Kültür ve Sanat Yayın Kurulu Yayınları) (haz. Ali Rıza Cihan).
- Karpat, K. (1967), *Türk Demokrasi Tarihi* (İstanbul: İstanbul Matbaası).
- Koçak, C. (2009), "1940'ların İkinci Yarısında Sosyal Politika: Devlet Sınıflar, Partiler ve Dayanışmacı/Vesayetçi İdeoloji," *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Koçak, C. (2010), *İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Koray, M. (2005), *Sosyal Politika* (Ankara: İmge Kitabevi).
- Köymen, O. (2008), *Kapitalizm ve Köylülük:Ağalar, Üretenler, Patronlar* (İstanbul: Yordam Kitap).
- Makal, A. (2002), *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1946-1963* (Ankara: İmge Kitabevi).
- Menderes, A. (1957a), *Adnan Menderes'in Konuşmaları-1* (İstanbul: Ekicigil Yayınları).
- Menderes, A., (1957b), *Adnan Menderes'in Konuşmaları-2* (haz. Esirci, Şükrü) (İstanbul: Ekicigil Yayınları) (haz. Şükrü Esirci).
- Menderes, A. (1967), *Menderes Diyor Ki...*, Cilt. 1 (haz. Esirci, Şükrü) (İstanbul: Demokrasi yayınları).
- Menderes, A. (1990), *Nutuklar* (İstanbul: Mesafe Yayınları).
- Menderes, A. (1991a), *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları: 1950-1960* (Ankara: Kültür Ofset Limited Şirketi) (haz. Sükan, Faruk).
- Menderes; A. (1991b), *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, Cilt: 1 (Ankara:Demokratlar Kulübü Yayınları) (haz. Haluk Kılçık).
- Menderes, A. (1991c), *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, Cilt: 2 (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları) (haz. Haluk Kılçık).
- Menderes, A. (1991d), *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, Cilt: 3 (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları) (haz. Haluk Kılçık).
- Menderes, A. (1991e), *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, Cilt: 4 (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları) (haz. Haluk Kılçık).
- Menderes, A. (1992a), *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, Cilt: 5 (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları) (haz. Haluk Kılçık).
- Menderes, A. (1992b), *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, Cilt: 7 (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları) (haz. Haluk Kılçık).
- Menderes, A. (1992c), *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, Cilt: 8 (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları) (haz. Haluk Kılçık).
- Menderes, A. (1992d), *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, Cilt: 9 (Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları) (haz. Haluk Kılçık).
- Öztürk, K. (1968), *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları* (İstanbul: Baha Matbaası).
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2004), *Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları).
- Tezel, Y. S. (2002), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları).
- Yerasimos, S. (1980), *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Bizans'tan 1971'e* (İstanbul: Gözlem Yayınları) (Çev.: B. Kuzucu).

